

RUSLARIN ASYA'DAKİ COĞRAFİ OPERASYONLARI

J. T. WALKER^{1*}Çev: Dr. İlker TÜRKMEN^{**}

Çevirenin Önsözü

Kniezlikler döneminde büyük oranda Türk devletlerinin hâkimiyeti altında varlığını sürdürmüş olan Ruslar, Altın Orda Devleti'nin yıkılmasıyla (1502) birlikte güç kazanmıştır. Altın Orda Devleti'nin ardılı olarak varlığını sürdüren Kırım, Kazan, Astrahan ve Sibir hanlıkları zamanla Rusya ile mücadeleye başlamıştır. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın işgali ile başlayan ve 1556'da Astrahan Hanlığı'nın işgali ile devam eden Rus yayılcılığı, XVIII. yüzyıla gelindiğinde I. Petro'nun (Büyük) "sıcak denizlere inme politikası" çerçevesinde şekillenmiştir. I. Petro, Hive Hanlığı'na işgal amaçlı gönderdiği heyetin başarısız olmasına rağmen amacından vazgeçmemiş ve mutlaka Türk topraklarının Çin ve Hindistan'a kadar işgal edilmesini vasiyet etmiştir. Bu çerçevede, 1734'te Orenburg'ta Kişi (Küçük) Kazak Cüz'ün desteği ile bir kale inşa eden Ruslar, Orta Asya istikametinde önemli bir konuma gelmişlerdir. Göçebe ve savaşçı Kazakları boyunduruk altına alan Ruslar, Türkistan'da müstakil bir şekilde varlığını sürdüren Türk hanlıklarına karşı istila politikası takip etmişlerdir. Rusya, I. Petro döneminde Hive Hanlığı'na karşı almış olduğu ağır mağlubiyetten dolayı çok daha temkinli hareket etmiş ve Hive Hanlığı'nın işgalini en sona bırakmıştır.

Petro da dâhil olmak üzere Rus yöneticiler, her zaman için coğrafi çalışmalara büyük ehemmiyet vermişlerdir. Sırderya Nehri'nde altın olduğu haberini alan Petro ilk olarak altın arama amaçlı bir heyeti bu topraklara göndermiştir. İstila edilecek olan topraklarda hareket özgürlüğünün olabilmesi için, o coğrafyanın suyollarının, kuyularının, geçitlerinin, dağlarının bilinmesi elzemdir. Rusya, işgaller başlamadan önce bölgeye birçok seyyahın gitmesi için teşviklerde bulunmuştur. Aslında bunu yapan sadece Ruslar değildir. İngilizler de Asya'da Rusya ile olası bir savaşta rahat hareket edebilmek ve himayesi altında olan Hindistan'ın komşu coğrafyasını tanımak için birçok coğrafyacıyı bölgeye göndermiştir. Aleksandr Burnes ve Wambery bunlardan sadece ikisidir.

Rusya, 1866'da Hokand Hanlığı'nın işgaline başlamadan önce bölgede geniş çaplı coğrafi bir gezi düzenlemiştir. Bu gezinin baş mimarı olan Amiral Boutakov'un aktarmış olduğu notlar bölge ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu notlarda yer alan bilgiler şaşırtıcı derecede

* J. T. Walker, *Russian Geographical Operations in Asia*, Journal of the Asiatic Society, Part II. Physical Science, No II. 8th March 1866, pp. 77-89.

** turkmen_1987@hotmail.com.

önemlidir. Dağların zirvelerindeki karların ne zaman eridiğinden, dağların eski ve yeni isimlerinin ne olduğundan, ırmakların kollarından derinliğinden ve genişliğinden, ırmak boyunca yerleşim yerlerinden, ırmağın ne zaman taşıdığından, akım hızından ve Hazar Denizi'nin suyundaki değişimlerden çok fazla ayrıntıyla bahsedilir.

Asya Toplumu Dergisi'nde yayınlanan bu kısa makale bizlere Rusya'nın işgal sürecinde ne kadar temkinli ve emin adımlarla ilerlediğini göstermektedir. Bu tarihlerde Türkistan hanlıklarının içinde bulunduğu kargaşa ve taht mücadeleleri Rusya'nın gerçekleştirdiği çalışmaları fark etmeyecek kadar fazla idi.

Çeviri yapılırken mümkün olduğu kadar metne müdahale edilmedi ve olduğu gibi çevrildi. Coğrafi isimler orijinal metinde olduğu gibi aktarılmaya çalışıldı. Metin 1866 yılında yayımlandığı için okumada bazı zorluklar ile karşılaşıldı. Çevirimizin mükemmel olduğunu iddia edemeyiz fakat bu alanda çalışacak olan arkadaşlara bir nebze olsun katkısı olursa ziyadesiyle memnun olacağız.

“1864'te İmparatorluk Rusya'nın Coğrafi Tutanaklarındaki Bir Bölümün Çevirisi”

Toplum, kendisine sunulan fırsattan yararlanmak için asla başarısız olmaz. Merkezi Asya üzerinde sınırı olan ülkeler ile ilgili bilgilerimizi geliştirmek için; son olarak geçen yıl ocak ayında tanınmış doğa bilimci M. Severstov; İli ve Çu nehirlerinin ötesindeki ülkelere bir keşif gezisi düzenledi. O, olası bir sefer sırasında geçilecek olan bütün ülkelerin fiziksel ve coğrafi tasvirlerini hazırlamak amacı ile gerekli olan bilgileri topladı.

Toplumumuz, sadece onurlu üyeler; Savaş bakanı M. Milioutine, Doğu Sibiry'a'nın genel valisi M. Duhamal ve Amiral Boutakov'un işbirliği sayesinde yüksek oranda coğrafi materyaller ile ilgilenerek zenginleşir.

Bize, Staff Major tarafından hazırlanan çok ilginç bir el yazması bölümü sunuldu. Bu rapor, 27 Mil (43,45 km) uzunluğunda bir alanı ortaya koymaktadır. Burası, Kırgız steplerinin güney kısmını ya da yaklaşık olarak söylemek gerekirse Aral Denizi'nin doğu kıyıları arasındaki bölgeyi ve Çin sınırını, 76. boylamdan 102. boylama, 40. enlemden 50. enleme uzanan Turan adındaki bölgenin kuzey yarısını kapsayan bir alandır. Biz, bu harita üzerinde gerçekleşen geçtiğimiz birkaç yılın coğrafi operasyonlarının oluşturduğu sonuçlara ilk kez sahip olduk. Şimdiye kadar onlar gizli kaldı ve neredeyse bilim dünyasının bilinmeyişi oldu.

Yukarda ifade edilen bölgenin tam bir kartografik gösterimi için gerekli olan ve temel olarak hizmet etmeye yarayacak astronomik konular şimdi mevcuttur. Belirtmemiz gerekir ki yerleşim yerleri düzensiz bir şekilde dağılmıştır. Onlar haritanın batı kısımlarında nispeten

sayısızdır. Orenburg'tan Sırderya yolu boyunca ve nehrin aşağı kısmı boyunca, ayrıca haritanın doğusunda Çin sınırı boyunca, bu yerler dağınık bir şekilde kurulmuştur

Amiral Boutakow tarafından Sırderya havzasında çeşitli zamanlarda yapılan askeri operasyonların, 1864 keşif gezilerinin ve askeri operasyonların sayesinde, biz şimdi pek çok topografik (dağlar, yollar ve geçitler gibi) ve hidrografik (suları ve suyolları gibi) materyallere sahibiz. Bu veriler, bölge ve çevresinde yer alan ve karmaşa içerisinde olan ulusların bu güne kadar olan durumunu açıklamaya hizmet etmektedir. Ayrıca, bu ülkelerde yaşayan insanların kökenleri, yaşam şekilleri, göçleri, eski yaşamlarının izleri ve kalıntıları ile ilgili daha fazla doğru bilgi edindik.

Biz burada sadece aldığımız materyal kitlesinin çok belirgin coğrafi özelliklerini açıklayabiliriz ve aslında bu, toplumun gelecek yayınları için bir yarar da sağlayacaktır. Yukarıda ifade edilen tüm bölgenin coğrafi durumu büyük oranda değişmiştir; özellikle de Batı Türkistan ve Hokand kağanlığı. Örneğin, Evliya-Ata (Hokand'ın bir kasabası) harita üzerinde, güneye doğru yarım derece, doğuya doğru bir derece değiştirildi. Türkistan şehri de harita üzerinde en az yarım ya da bir derece güney yönünde değiştirildi.

Benzer değişimlerin, diğer pek çok noktalarda da eşit şekilde yapılması gerekmektedir. Bu bölgenin doğu kısmı esasen dağlıktır. Dağların ana zinciri Tanrı Dağları'nın batı kısmında bulunur. Bu dağın yönü Issık Gölü'nden itibaren, doğudan batıya, Sırderya'nın aşağı kısmına doğrudur. Bu dağlar belli belirsiz bir şekilde genellikle Karatau adı altında bilinir. Onlar üç gruba bölünebilir; Kentçi-Alatau zinciri, Aleksandrovsky adındaki zincir ve Kazukourt zinciridir.

Kentçi-Alatau, Issık gölünün kuzey yamacını takip eden iki paralel zincirden meydana gelir, onlar San-Taş²'tan geçerek Tanrı Dağları'ndan ayrılır ve bunların en yüksek zirvesi 14.000 feet (4.267m)'e ulaşır. Bu aralıktan, kuzeybatı istikametinden, İli Nehri'nin, Tchou Nehri (Soei-che Nehri)'nin sularından ayrılarak çok daha düşük bir yöne gider.

İkinci grup, kalıcı karlar ile kaplı olan Aleksandrovsky ya da Kırgız-Alatau, Issık Gölü'nün batı ucunda ilk olarak Baoum Nehrine katılır. Oradan Evliya-Ata'ya doğru batı yönünde Talas Nehri'nden Çu Nehri'ni ayırarak uzanır. Onun en yüksek zirvesi 15.000 feet (4.572m)'e ulaşır. Bu zincirin batısındaki diğer tepeler, 5000 feet (1.524m) ya da 6000 feet (1.828m)'den daha yüksek değildir. Aleksandrovsky'nin bir uzantısı şeklinde devam eden nehir, Djoulek'e doğru aşağı

---

²Kazakistan sınırına yakın Kırgızistan'ın kuzeydoğusunda, Karkara Vadisi'nde büyük bir taş yığını olarak bilinir. Detaylı bilgi için Bkz: <http://triptokyrghyzstan.com/en/destinations/places/burial-mound-complex-san-tash> (Ulaşım tarihi: 20.12.2018).

yönünde akarak Sırderya'ya kadar uzanır. Bu tepeler, Karatau adı verilen dağ zincirine aittir. Zaten bu isim de bu ülkedeki (Kazakistan) bütün dağ sistemlerine yanlışlıkla verilen bir isimdir.

Son olarak üçüncü grupta Kazukourt dağ zinciri vardır. Bu grup Talas havzasından ayrılarak Aleksandrovsky dağ zincirinin güneyinde uzanır. Kazukourt dağ zinciri, Tanrı Dağları'nın ana kitlesini oluşturur gibi görünür. Issık Gölü'nün güney tarafını dolanarak, güney kolları ile Hokand bölgesini doldurur. Bu dağ zincirlerinin yer aldığı bölge, Sırderya ve Çu nehirlerinin su havzalarını oluşturur. Bu coğrafyanın temel iki vadisi neredeyse birbirine paralel olarak uzanır. Sırderya vadisi, bir hayli dolanarak güney doğudan kuzeybatıya doğru uzanır. Çu Nehri de aynı istikamette akar.

Bu bölgedeki bütün dağ sistemlerinin genel yapısı ile uyumlu olarak, bu büyük havzalar Issık Gölü'ne yakın yerlerde doğuya doğru çok daha dardır. Yukarıda ifade edilen bütün daralma ile ilgili sonuçlar Tanrı Dağları'nda yoğunlaşır. Belirtilmelidir ki bu dağ zincirlerinin oluşturduğu en belirgin istikamet her zaman için kuzeydoğu yönündedir. Bu durum sadece bu coğrafya ile alakalı değildir. Genel olarak bütün Orta Aya'da böyledir. Biz şimdi Çu Nehri'nin istikameti ile ilgili çok daha sağlam bilgilere sahibiz; özellikle de onun kaynakları ile ilgili olarak. Çu Nehri'nin Issık Gölü ile olan bağlantısı farklıdır. O, kaynağını Issık Gölü'nden almaz sadece o bölgede varlığı ile bir bağlantı sağlar.

Sırderya havzasının temel kısmı, Amiral Boutakow tarafından pek çok yıldır gerçekleştirilen keşif gezileri sayesinde detaylı olarak başarılı bir şekilde belirlendi. O, araştırmalarının genel sonuçlarını yakın zamanda bize bildirdi. Özellikle de onun son keşif gezisi yaptığı Fort Perowsky ve yerli adıyla Baildir Taugai hakkında olan bilgiler.

Orta Asya'da bulunan bütün ülkelerdeki toplanmış olan verilerin tamamını burada ortaya koymak imkânsızdır. Ama bu konuda aşırı bir ilginin olduğunu görerek, buradaki ülkelerin nüfusları ile ilgilide bir kaç şey söylemeliyiz. Nüfusu oluşturan başlıca unsur göçebe Kırgızlar ve oldukça sınırlı sayıdaki Hokand yerlileridir.

Göçebelerin yaşam şekli ve medeniyet seviyeleri Kırgızlarınki ile benzerlik gösterir ve yerleşim yerleri Çu Nehri ile Sırderya Nehri'nin kuzey bölgeleridir. Onların başlıca zenginliklerini sığırlar, atlar ve develer oluşturur. Bu göçebeler aynı zamanda topraklarında tarım yaparlar buğday, arpa ve tütün üretirler.1862 askeri seferinden sonra bu göçebe Kırgızların büyük bir kısmı Çu Nehri'nin ötesinden diğer bölgelere göç etti.

Kırgızlar bu kabileleri boyunduruk altına almak için "Korugan" adındaki birçok kaleyi inşa ettiler. Bu kalelerin önemli olan dört tanesi Piçpek, Merke, Evliya-Ata, ve Souzak idi. Talas

üzerindeki Evliya-Ata (Issık Gölü'nden batıya doğru uzanan dağlar zinciri ve Çu Nehri vadisi arasındaki yerde) önemli bir konumdaydı. Burası Taşkent ve Türkistan'dan Vernoi, Semipalatinsk ve Kouldja gibi istihkâm yerlerine doğru giden önemli bir ticaret yolu üzerindeydi. Bu yol üzerinden kervanlar, Asya'nın güneyinden Çine ve hatta Rusya'ya doğru giderlerdi. Bu yolun bir kolu Kuzer-Batı yönünde Orenburg, Troisk ve Ufa yol kavşağında uzanırdı. Türkistan kasabası kutsal bir yapıya sahip (Azret Sultan'ın mezarı üzerine yapılmış bir Türbe) olan duvarlar ile çevrilmiş bir yerleşim yeri idi.

Sibirya'nın Kırgız steplerinde gerçekleştirilen yer çalışmalarına gelecek olursak, Colonel Babkow'un yönetimi altında Çin'in batı sınırları üzerinde gerçekleştirilen çalışmalardan bahsedebiliriz. Bu çalışmalar iki kola ayrılır; Tarbagatay Dağları'nın kuzey kısımları ve Borokhoudzir Nehri vadisidir. Birincisinde, Topografical (yer gösterme, toprak bilimi) Kolordu kaptanı Nifantiev Kabar geçidindeki yol üzerinde bir bölgeyi ve Tamirsk Nehri istikametindeki bir alanı araştırmıştır. Güneyde Tarbagatay dağ zinciri, doğuda Çin garnizonları, kuzeyde Kitçkine Taou Dağları, Tarbagatay ve Manag Dağları'nın yamaçları bu alanı kapsamaktadır. Bu alan 5.622 kilometrekarelik bir coğrafyayı kapsamaktadır.

Çu Nehri'nin ötesindeki bölgelerin aşağıdaki yerlerinde yer bilimcileri çalışmalar yaptılar. Birinci olarak, Kastek Nehri, aynı isimle geçerek Kebin Dağları'na ve buradan yükselen Çu Nehri'ne ve büyük Kebin Dağları'na ve oradan 42 km aşağıya doğru akan kısmı kapsar. İkincisi Kara Baura Dağı'nı geçerek, Talas Nehri'nden Çihirtcik Nehri'ne ulaşan kısmı kapsar. Üçüncüsü Arys Vadisi boyunca geçerek Çimkent'ten Evliya-Ata'ya 6 km boyunca aşağı yönünde akan kısmı, dördüncüsü de Tokmak, Merke ve Evliya-Ata kalelerinin olduğu kısmı kapsar.

Biz, yardımcı kamp generali M. Bosac'tan, 1861 den 1865 e kadar yürütülen, ön görülen ve var olan yer bilim operasyonlarının bir haritasını hatıraları ile aldık. Bu yıllarda tam detaylı yapılan toplam çalışma alanı 18.748 kilometrekare, yarım detaylı yapılan 4.163 kilometrekare, inceleme yapılan 178.278 kilometrekaredir. Bu yıllarda yapılan toplam kuşatma operasyonları 224.740 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır.

Bu kuşatma sahaları aşağıdaki yerleri kapsamaktadır; birincisi, Yeni (Yany) Derya Nehri'nin iki tarafına, ikincisinde Sırderya Nehri'nin sol tarafına, üçüncüsünde Perowsky kalesinden yeni (Yany) korugan'a (kale) giderek oradaki Hokandlılara ait kaleleri yıktı. Oradan Baildur (Şauldır) Tougai adındaki yere gitti. Dördüncü olarak Karatau Dağları'nın kuzey ve güney yamaçlarını, beşinci olarak Emba Nehri'nin Hazar Denizi kıyılarındaki kısımlarını aldı. Yeni yapılan haritaların arasında en önemlisi, Orenbug coğrafyasına ait olan haritadır.

Toplum, doğu turan (Türklük)'ün Ritter coğrafyasının 7. sayısının çevirisine ve yayınına devam ediyor. M. Grigoriew bu çalışmayı tamamlamak için gerekli eklemeleri yapıyor, derlemeleri gerçekleştiriyor, bu konu üzerindeki kendi çalışmalarını topluyor. Belki de biz 1865 yılı sürecinde onun çalışmalarının ilk kısmını bekleyebiliriz.

Ancak kısa hesabımızla Asya'da gerçekleşen önemli coğrafi operasyonların tamamı görülebilir. Hem yerel hem de genel konularla ilgili sorunların artmasına sebep olan, dünyanın bu kısmını büyük ölçüde kucaklayan yerleri görmek yine de yeterli değildir. Bizim toplumumuzda, Pasifik Okyanusu'ndan Hazar Denizi'ne, Onssouri Vadisi ve Kore Yarımadası'ndan Türkistan ve Horasan'a, Asya sınırlarımız boyunca uzanan müdahale edilmemiş alanlar üzerine çeşitli keşif gezileri ve araştırmalar yapıldı. Hokand ile bazı çatışmalar istisna edilirse, sınırlarımız boyunca bizim teşebbüslerimiz, oldukça barış yanlısı, bilimsel ve ticari olmuştur. Bizim ticaretimiz de oldukça gelişmiştir. Bu dostça ilişkiler geçen yıl meydana gelen çok önemli bir olay ile güçlendi. Bu olay Avrupa sınırimıza en yakın yerde yer alan Kafkaslarda huzur ortamının sağlanması olmuştur.

Biz şimdi, toplumumuzda her zaman için büyük bir ilgi uyandıran Hazar Denizi'nde gerçekleştirilen su faaliyetlerinden bahsetmeliyiz. Geçen yıl bizim onurlu üyemiz, operasyonların şefi M. İvachinzew bir halk toplantısında, Hazar Denizi seviyesindeki değişimler ile ilgili bir soru üzerine önemli bir anısını topluma okudu. 1863 yılında Hazar Denizi'nde su faaliyetleri alanında görev alan insanlar, 1864 yılında da aynı görevde yer aldılar. Bu yılın başında araştırmacılar denizin güney kısımlarında yer alan volkanik adalar ve Kayalar ile kaplı olan Bakow ve Lenkoran arasındaki yerler üzerine yoğunlaştılar. Araştırmacılar ocak ayından mayıs ayına kadar izole edilmiş volkan kayalarının durumlarını araştırdılar. Yeraltı güçlerinin hareketlerinden sıkça değişime uğradıklarını bunun denizciler için tehlikeli olduğunu, çok sık testlerin ve araştırmaların yapılması gerektiğini saptadılar. Bu volkanik bölge ile ilgili materyaller, Kafkasya'nın bu uç noktasının tam bir monografisini oluşturmak adına gün gelir çok değerli bir katkı sağlayabilir.

Haziran ve temmuzda kaptan Phillipov'un ekibi Karaboğaz Körfezin'e girişi keşfetti. Aynı zamanda Licut Staritski, körfezden denize doğru kesintisiz bir akım üzerine bazı ilginç gözlemler yaptı. Bu gözlemlerin amacı Karaboğaz Körfezi'nde giren suyun miktarını belirlemek ve oraya getirilen Salino parçacıklarının miktarını ölçmektir. Karaboğaz Körfezi'nin keşfi, bu alanı tam olarak çalışmak için önemli bir olaydı. Akademisyen M. Baer'e göre bu çalışma, Hazar Denizi'ndeki tuzluluğun değişimi ile ilgili soruların çözümüne büyük bir katkı sağlayacak. Şüphesiz bu sorunun ekonomik önemi, Hazar Denizi'nde gelecek balıkçılık ile yakından ilgilidir. Su ile ilgili çalışmaların sonuçları aşamalı olarak devam etmekte ve kısmen yayınlanmaktadır.

Ayrıca bu denizin farklı kısımlarının harita ve planları her zaman için vardır. Astronomik ve manyetik çalışmaların bir raporu şu anda basılıyor.

Bizim topluluğun çalışmaları ile elde edilen uygun sonuçların anlatımında, bir konunun diğerine bağlantısına müdahale edilmedi. Aramızda, bireysel değişim ve başarı o kadar hızlı el değiştirdi ki, süreci ve zorluğu kurumumuz adına anlatmak gerçekten zordur. Aktivitelerimizin genel durumu ve onların yaygınlaşmasındaki özgür düşünce ruhu bireysel çalışmaların sürekli başarısını beraberinde getirdi. Geçtiğimiz 20 yıl boyunca topluluğumuzun çalışmaları, büyük iş yükleri, ücret alınmaksızın topluluğumuzun üyeleri tarafından gönüllü olarak üstlenildi. Herhangi bir ücret almaksızın üyelerimiz halka yoğun katılımın olduğu salonlarda konferanslar verdi. Bu yerler ve katılan insanların sayıları ile ilgili bilgiler vermemize gerek yok, çünkü geçmişte bu insanlar topluluğun çalışmalarına ilgisizdi. Şüphesiz ki topluluğumuz özgür çalışma ruhunun olduğu bir ortamda çok önemli işler başarmıştır. İnançlı bir şekilde bu ruhu muhafaza etmek, bizim ilk vazifemiz ve kutsal bir sorumluluğumuz olmalı.

“1864 Tarihli Rus Coğrafi Toplumu Dergisi’nin Dördüncü Sayısından Bir Bölümün Çevirisi”

Topluluğun, 2-14 Aralık 1864’te gerçekleşen toplantısında, Tuğamiral Bautakow, Taşkent bölgesinde yer alan Perovski limanı ve Bailydyr-Tugai arasında ki Sırderya havzasında gerçekleştirdiği son keşif gezisi hakkında bir bildiri okudu. 1863’te, Tuğamiral Bautakow, Perovski limanından Sırderya’ya kadar 865 km mesafeyi kat etmiştir. Bu resmi görevli, nehrin ağzından itibaren 1614 km uzunluğundaki bir mesafenin haritasını çizdi keşfini yaptı ve geçiş güzergâhını belirledi. O, nehrin hâlâ yükselebileceğini bildirdi. Perovski limanından itibaren nehrin yükselme yönü genelde 43. enleme paralel olarak güney-doğu istikametindedir ve oradan direkt olarak güney istikametindedir. Bailydyr-Tugai’den Perovski limanına kadar 865 km boyunca nehir çok miktarda su taşır ve bu sular kumludur taşmalara sebep olur, bu mesafede jeologların gözlem yapabilmesi için hiçbir şekilde bir adacık ya da dinlenme yeri yoktur.

Suyun sakinleşmesi ile oluşan bataklıklar, kış mevsiminde Kırgız köylülerinin yerleşmeleri için mükemmel birer otlak yerlerini oluşturur. Buradaki çayır bulunan parçacıklar, 9-12 metre kadar yüksekliğindeki farklı kum tepelikleriyle aşırı büyümüş ılgın ağaçları birer ada gibi görünürler. Burada bulunan değişik türdeki ılgın gibi ağaçların oluşturduğu çalılıklar su seviyesinin de birkaç metre yukarısına çıkabilir. Uzunluğu 3 km kadar olan adacıklar üzerinde bitki örtüsü çok çeşitli ve gürdür. Nerede ise bütün adalar yoğun derecede kalabalık olan geçit vermez çalılıklar ile kaplıdır. Kırgızların bildirdiğine göre burada kaplanlar bulunur ve yaban domuzlarını takip ederler.

Nehrin genişliği 274 ile 731 metre aralığında derinliği ise 5 ila 10 metre arasındadır. Suyun mevcut hızı saatte 6-9 km ortalama hızı ise 4-6 km dir. Su kirli ve sarı renktedir ama dinlendirildiği zaman (durulduğunda) tadı yumuşak ve lezzetlidir. Tuğamiral Bautakow, nehir boyunca yerleşme izi ile ilgili herhangi bir kanıt bulamamıştır. Fakir Kırgızlar tarafından ekilen tarla parçaları çok nadir olarak görülür ve bu tarlalar nehirden elle açılan kanallar ile sulanır. Kırgızlar tarlalarına genellikle darı, kavun, karpuz bazen de arpa dikerler.

Nehir kıyıları boyunca nüfusun olmamasının iki temel sebebi vardır; ilk olarak Türkistan, Taşkent ve Hokand'da algısal rahatsızlıklar karşısında kişisel güvenlik, mülkiyet ve emeğin korunması için herhangi bir garanti istemek, ikincisi Karatau Dağları boyunca yerleşmenin daha avantajlı olmasıdır. Gerekli dolguların yapılması ve sürdürülmesi için sürekli olarak büyük iş gücüne ihtiyaç duyulması, etrafındaki su baskınları ve yıkımların önlenememesinden dolayı Sırderya Nehri çevresine yerleşmek halk için daha zor olmuştur.

Bu mükemmel su güzergâhından Djulek limanına (Sırderya sınırının doğusunda uç noktada) geçebilir, kasvetli çöller ile çevrili Kırgız sürülerinin zaman zaman hayat verdiği diğer pek çok yer resmedilebilir. Emir Timur'un öldüğü eski Otrar kasabası ve Emir Timur'un yerle bir ettiği Tunent'in kalıntıları Tuğamiral Bautakow tarafından görüldü. Buralardaki yıkıntıların etrafını saran eski sulama sistemlerinin kalıntıları ve pek çok diğer yerler, eskiden buralarda bulunan sayısız nüfusun, endüstrinin ve yerleşimin birer kanıtıdır.

Sırderya Nehri'nin bu kıyıları Djulek limanının aşağı yukarı karmaşık bir yapıyı gösterir. Djulek limanının yukarı kısmı kasvetli bir çöl, aşağı kısmı Perovski'den başlayarak kısmen hayatın başladığı yerdir. Bölge, mısır ve kavun tarlaları ile iyi bir şekilde hazırlanmış çadır köyleri ve sığır sürüleri ile canlılık kazanmıştır. Kırgızlar sulama için yüzlerce yeni kanal kazmışlardır. Büyük sazlıklar ve bataklıkların nehir sularına karşı dolgularla korunması, binlerce insanın iş gücüne sahip olması ve buraların mısır tarlalarına dönüştürülmesi 1848'de imkânsız iken şimdi mevcuttur. Bizim limanlarımızdan 80-160 km boyunca özel mahallelerin hepsi, özellikle de 1 numaralı limanın çevresi Kazak yerlilerine mükemmel üzüm ve pamuk tarlaları olmuştur.

Hive sınırları içerisindeki Kırgızlar ve bazen Karakalpaklar kendilerini toprak konusunda sıkışık durumda bularak sürekli olarak Rus koruması altındaki bölgelere göç ederler. Şu anda Ruslar tarafından işgal edilen alanların üzerinde bulunan Hive ve Hokand limanları, eskiden en acımasız ve barbarca zulümün yerleriydi. Diğer taraftan Rus limanları güvenlik için, yerlilerin genel refahı ve taşıma trafiği için garantiler verir. Sırderya'nın Kırgızlara ait yerlerine Rusların gelmesi, kesinlikle çok büyük avantajlar sağladı.

Tuğamiral Bautakow'un gittiği en uzak noktada (Baildur Tugai'in 12 km uzaklıktaki yerde) Bair kurgan ve küçük Hokand limanının kalıntıları vardır. Sırderya Nehri'nin sol tarafında, 64 km uzaklıkta, Emir Temur tarafından imar edilen Tunkat kasabasının kalıntıları vardır. Bu yer şu anda orada yatan bir din büyüğünün mezarının olmasından dolayı Tskilleh olarak adlandırılır.

Tuğamiral Bautakow tarafından geçilen yerlerin hepsine nazaran Tunkat yerleşim yerinde çok fazla Kırgız vardır. Buralar koyun, deve, sığır, at gibi hayvan sürülerinin bolca olduğu zengin yerleşim yerleridir. O, Taşkent yakınında bir yerleşim yerinin nehir tarafında iki zengin göçmen köylü ile oturdu. Arıs Nehri'ne doğru azalan Sırderya Nehri'nin sazlık olmayan görünebilir açık bir alanında (nehirden 6-7 km) kum tepeleri ile çevrili olan, çalılıkların olduğu dar ve küçük bir yer vardı. Bu kum tepelerinin bazıları kesinlikle el yapımı idi. Bir dizi plato üzerinde, 11 km direkt yol boyunca, neredeyse Arıs'ın ağzından itibaren eski Otrar kasabasının kale kalıntıları olabilecek yapılar görünür.

Hokandlılar tarafından iki veya üç yüzyıl önce terk edilen Arıs Nehri'nin ağzından küçük Utch Kayuk limanına kadar uzanan bataklık alanı 1355 kilometredir. Geçen yüzyıllara rağmen nehrin karakteri hala aynıdır. Aynı kıvrımlar, adalar, kıyıları, bitki örtüsü, bataklıklar hala mevcuttur. Utch Kayuk, Din Kurgaon (kale), Yang (yeni) Korgaon, Djulek ve Ak Mescit (şimdiki adı Perovski), Kumaş Kurgaon, Çin Kurgaon ve Kaş Korgaon limanları Kırgızların eziyetlerine karşı Hokandlıların toplanma noktalarıydı. Aynı zamanda burası insanların genellikle acımasız baskılarının olduğu haraç toplama merkezleriydi.

Yang (yeni) Korugan 1857'de Hokandlılar tarafından geliştirildi ve Din Korugan 1860'ta dikildi. Burası Rus etkisinin yayılmasına karşı Hokandlıların son noktalarıydı. Korumamız altında büyük bir yer sahibi olan Kırgızları boyunduruk altına almak için Hokandlılar tarafından gerçekleştirilen son girişimlerde burada yapıldı. Yang Kurgaon 1860'ta, Din Kurgaon 1861'de Rus askerleri tarafından ele geçirildi. Utch Kayuk Türkistan kasabasına en yakın yerdedir. Karatau dağlarının önlerindeki bir oyukta yerleşen Türkistan şehri nehirden görülebilir.

Tuğamiral Bautakow tarafından görülen Sırderya'nın tek zenginlikleri, An-djar yerleşimine karşı Sırderya'nın sağ tarafına bulunan, Utch Kayuk'un 133 km aşağısına düşen, Arıs ve Sauran-Su nehirleridir. Diğer nehirler Karatau Dağları'ndan ortaya çıkmaktadır. Özellikle de Türkistan şehrinin yerleştiği Tuitche, Sart Su'nun 11 km aşağısındaki Karaiçik suları Sırderya Nehri'ne ulaşamaz. Bu akarsular su baskınları tarafından oluşan bataklıklarda kaybolurlar.

Bölgenin aşağısında Utch Kayuk sızar, daha büyük sulak otlaklar ve daha fazla bataklıklar nehrin her iki tarafında da uzanır ama ileride özellikle nehrin sağ tarafında toprak sıkılaştır. Djulek yakınında nehir boyunca ağaçlar daha kalabalık ve daha yüksek bir görünüm sergiler. Bu

limanın hemen yakınında, Kırgızlar tarafından bir barınak olarak görünen uzun ve kalın söğütlerin çok hoş caddeleri vardır.

Djulek ve Perovski limanları arasındaki yerler genellikle sıkı bir yapıya sahiptir ama yükseltilmemiştir. Kasakty-Syra, Chagouon ve Kushsant yerleşim yerlerinde bol miktarda Saxual (Akarsu yataklarında olan ağaç) ağacı bulunmaktadır. Adacıklar ve nehrin iki tarafı söğüt ağaçları gibi ağaçlar ile kaplıdır. Kum tepeliklerinde pek çok Kırgız mezarı bulunmaktadır. Aynı zamanda buralarda terk edilmiş sulama kanalları ile de karşılaşılır. 14 Temmuzda keşif gezisi Utch Kayuk'un 107 km yukarısına doğru idi ve sular gözle görülür bir şekilde sakinleşiyordu. Sıcaklık gölgede 30 dereceye ulaşıyordu. Bu, şüphesiz dağlar üzerinde biriken karların tükenmesinden dolaydı ve nehir yükseliyordu. Perovski limanında su sadece 30 Temmuz'dan itibaren düşmeye başladı ve ikinci limanda da 5 Ağustos'tan itibaren düştü.

Tuğamiral Bautakow'un keşif gezisi bataklık yakınında geceleyin duraksamasına rağmen, sıtma durumları olmadı. O, Sırderya üzerindeki iklime hâkim olarak aşağı yukarı hiçbir sağlık problemi yaşamadı. O'nun çok değerli gözlemleri, XVIII. yüzyılda Fars Misyonerleri tarafından oluşturulan, Orta Asya'nın bu noktasındaki haritanın büyük yanlışlıklarını göstermektedir.

Bu bölgede yıllardır gerçekleştirdiği çalışmalarla kendine ayrı bir yer edinen Tuğamiral Bautakow'un yapmış olduğu tebliğ niteliğindeki bu bildiri, büyük bir coşkuyla kabul edildi ve seyirci tarafından dikkatle dinlendi. Biz burada bildirinin ana hatlarından daha fazlasını veremeyiz. O, şu anda Sırderya'nın haritasının da görüleceği bir baskı hazırlıyor. Şüphesiz ki Tuğamiral Bautakow'un çalışması modern coğrafyacılara için de önemli bir kazanım olacaktır.